

BERAWIRDIYA DESTAN Û MESNEWIYA SIYABEND Û XECÊ JI ALİYÊ MOTÎF Û VEGÊRANÊ VE

Özcan ÇİÇEK

Comparison of the Epic and the Masnavi of Siyabend and Xece
in terms of Motif and Repetition

Siyabend ile Xecê Destanı ve Mesnevisinin Motif ve Anlatı Açısından Karşılaştırılması

Özcan ÇİÇEK

ORCID: 0000-0002-8880-4251 | cicek2134@gmail.com
PhD Student, Institute of Social Sciences, Department of Turkish
Language and Literature. Van Yüzüncü Yıl University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atîf:

Çiçek, Ö. (2025). Berawirdiya destan û mesnewiya Siyabend û Xecê
ji aliyê motif û vegêranê ve. *Kurdiyat* (11), 6-18. DOI:
10.55118/kurdiyat.1654368

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi
Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 09.03.2025
Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 21.06.2025
Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.06.2025

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/ Cot Nenas-Du ji derve/
Çift Taraflı Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola İntihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./
Bu makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed
while carrying out and writing this study and that all the sources used
have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanin û nivîsina
vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etik hatine şopandin û hemû
çavkanî bi awayekî tîkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken
ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm
kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyan/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in
the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya
berjewendîyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında
herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkariya Darayî/Maddî Destek:

The authors acknowledge that they received no external funding in
support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê
vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazarlar, bu araştırmayı
desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work
licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC
4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan
yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif
haklarını saklı tutarlar.

Kurte

Mijara vê xebatê berawirdkirina destan û mesnewiya Siyabend û Xecê ye. Di vê gotarê de herdu berhem, li gorî edebiyataberawirdî hatine nirxandin. Armanca vê xebatê nirxandina her du berheman li gor mijar, motif, form, cudahî û manendiyên hev in. Siyabend û Xecê, di nav kurdan de bi kevneşopiya sedan salan bi awayekî devkî û bi rêya efsane û destanan ve heta îro hatiye. Siyabend û Xecê bi forma destanî ji aliyê dengbêjên wekî Şakiroyê Muşî, Salihê Qubînî, Îsa Berwarî ve hatiye zaravakirin. Ev destana folklorîk di serdema modern de gelek caran bi varyantên cuda hatiye tomarkirin û weşandin. Siyabend û Xecê di destpêkê de metnekê devkî ye û di nav xwe de hêmanên mitolojîk jî dihewîne. Di nav pêvajoyê de derbasî nivîsê bûye û li gor herêman varyantên cuda hatine afirandin. Her çiqas li ser navlêkirina metnê nîqaşên zêde hebin jî, ji ber ku di metna Siyabend û Xecê de taybetiyên destana zêde ne û berhevkarê metnê bi şiklê destanê metnê bi nav kiriye, em jî di vê xebatê de metnê dê wekî destan bi nav bikin. Di vê gotarê de varyanta devkî ya ku ji aliyê Ahmet Aras ve hatiye berhevkirin û mesnewiya Dilbikulê Cizirî ya ku bi forma mesnewiyê hatiye nivîsîn, ji aliyê hêmanên mitolojîk yê wek şûr, gustîlk, xewn û hvd., motif, naverok û vegêranê ve bi awayekî berawirdî hatine nirxandin. **Peyvên Sereke:** vegêran, mesnewî, destan, berawirdî, motif, Siyabend û Xecê.

Abstract

The subject of this study is the comparison of epic and the Mesnewi version of Siyabend and Xecê. In this article, both works have been evaluated according to comparative literature. The aim of this study is to evaluate the two works according to their themes, motifs, forms, differences and similarities. Siyabend and Xecê has been passed down among the Kurds through oral tradition and legends and epics for hundreds of years. Siyabend and Xecê has been narrated in epic form by singers such as Şakiroyê Mûşî, Salihê Qubînî, Îsa Berwarî. This folkloric epic has been recorded and published many times in different variants in the modern era. Siyabend û Xecê is originally an oral text and also contains mythological elements. In the process, it has been transferred to written form and different variants have been created. Since the text of Siyabend û Xecê has many epic features and the compiler of the text has named the text as an epic, we will also call the text as an epic in this study although there is much debate about the naming of the text. In this article, the oral variant compiled by Ahmet Aras and the Dilbikul Ciziri mesnevi written in the form of a mesnevi are comparatively examined in terms of mythological elements such as swords, rings, dreams, etc, motifs, content, and interpretation.

Keywords: narrative, masnavi, epope, compare, motifs, Siyabend û Xecê.

Öz

Bu çalışmanın konusu Siyabend û Xecê Destanı ile mesnevisinin karşılaştırılmasıdır. Bu makalede her iki eser, Karşılaştırmalı edebiyat yöntemine göre değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı her iki eseri de konu, motif, anlatım, biçim, farklılık ve benzerliklerine göre değerlendirmektir. Siyabend û Xecê, Kürtler arasında yüzlerce yıllık mit ve destanlardan beslenerek sözlü gelenek yoluyla günümüze kadar ulaşmıştır. Destan özelliği taşıyan eser, Şakiroyê Muşî, dengbêj Salihê Qubînî Îsa Berwarî gibi dengbêjler tarafından seslendirilmiştir. Folklorik özellikler taşıyan bu destanın, modern dönemde farklı versiyonları derlenmiş ve yayımlanmıştır. Temelde sözlü gelenekten gelen ve içinde çok sayıda mitolojik unsurlar barındıran Siyabend û Xecê adlı destan zaman içinde yazıya geçirilmiş ve süreçte çok fazla değişime uğramıştır. Her ne kadar metni adlandırma noktasında çeşitli tartışmalar olsa da metinde destan özelliklerinin fazla olması, metni derleyen yazarın destan şeklinde adlandırması nedeniyle bizde bu çalışmada metni destan olarak adlandırmayı uygun gördük. Bu çalışmada Ahmet Aras'ın derlediği destansı versiyon ile Dilbikulê Cizirî tarafından mesnevi biçiminde kaleme alınan versiyonu, kılıç, yüzük, rüya ve benzeri mitolojik unsurlar, motif, içerik ve anlatı bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: anlatı, mesnevi, destan, karşılaştırma, motif, Siyabend û Xecê.

Destpêk

Piraniya berhemên nivîskî bingeheên xwe ji berhemên folklorik û edebîyata devkî werdigirin. Yek ji van nimûneyan ya herî mezin Mem û Zîna Ehmedê Xanî ye ku çavkaniya xwe rasterast ji destana Memê Alan girtiye. Ji xwe Xanî di Mem û Zînê de di derbarê vê mijarê de wiha dibêje:

Hindek ji fesaneyê di Bohtan

Hindek di behane hin di bûhtan (r. 778).

Bi heman awayî Siyabend û Xecê jî di destpêkê de bingeha xwe ji edebîyata devkî werdigire. Bi rêya stran û kilamên dengbêjan, çîrokbêjan di nav gel de belav dibe. Ev belavbûn jî nîşan dide ku di edebîyata devkî de di navbera varyantên folklorik de gelek cudahî çêdibin. Her wuha “Çawa ku keresteyên folklore dibin mijara berhemên edebî, her wiha berhemên edebî jî piştî demekê ger ku di nav zimanê gel de biguherin û çend varyantên wan ên cuda peyde bibin, hingê ew jî dibin berhemên folklorê.” (Yıldırım, Pertev & Aslan, 2013, r. 39). Di vî warî de mirov dikare Destana Siyabend û Xecê ya dengbêjan, mesnewiya Siyabend û Xecê ya Dilbikulê Cizîrî û romana Siyabend û Xecê ya Ramazan El- Butî, weke mînak nîşan bide.

Siyabend û Xecê, di destpêka xwe de berhemekê devkî ye û di nav Kurdan de bi vî awayî berbelav bûye. Ji aliyê folklorê ve gelek varyantên vê destanê hene. Cara pêşîn 1845an de ji aliyê Mele Mehmudê Bazîdî vebatîye nivîsîn. Piştî re jî di sala 1932yan de di hejmarê 13an ya *Hawarê* de bi navê *Çirçiroka Siyabendê Silivî* (r. 201) hatiye weşandin. Di sala 1936an de Heciyê Cindî û Eminê Evdal bi navê *Folklorê Kurmanca* xebateke hevpar li dardixin û di vê xebata xwe ya hevpar de cî didin destana Siyabend û Xecê. Ordixanê Celîl û Celîlê Celîl di sala 1978an de di nava *Zargotina Kurda* de cî dane destana Siyabend û Xecê. Hüseyn Erdem (1990), Zeynelabidin Zinar (1992), Ahmet Aras, (1993) bi heman navî destan tomar kirine. M. Saîd Ramazan El-Bûtî di sala 1998an de bi navê *Siyamend Ibnu Edxal* romanekê bi zimanê Erebi dinivîse. Ronî War jî di 2011an de bi navê *Siyabend û Xecê* romanekê dinivîse. Siyabend û Xecê, cara dawîn ji aliyê Dilbikulê Cizîrî ve bi terzê mesneviyê hatiye nivîsîn.

8

Di destana Siyabend û Xecê de varyantên ji hev cuda derketine holê. Guhertinên mezin tê de çêbûne. Di hin varyantan de zarokatiya Siyabend weke tiştêkî ji rêzê hatiye vegotin lê di hin varyantan de zarokatiya Siyabend weke lehengên destanan, bi rengekî derasayî hatiye vegotin. Siyabend hê di zarokatiya xwe de “ji hevalên derdora xwe bihêztir, wêrektir, heya wê çaxê karê ku kesî neşiyabû pêk bîne, hel kiribû.” (Valî & Subaşı, 2022, r. 118) Her çiqas di navbera varyantan de cudahî hebe jî guhertin hatibin çekirin jî mijara sereke weke xwe maye û xwe parastîye. Destan, çîrok û efsane bi piranî bi saya dengbêjiyê gihîştine heya îro. Hin dengbêjan li ser evînê, hin dengbêjan li ser bingeha civakê, hin dengbêjan jî li ser zilma axa û began ava kiriye Dengbêj bi vî awayî: “cîhê xwe di nav perwerdekirina gel de digre.” (Filiz, 2014, r. 56). Li gel vê yekê cewhera destanê -ku evîn û lehengiye- neguheriye û destan mayinde bûye. “li ser zimanê dengbêjan bi sedan sala ev evîn bi notaya nemiriyê li hember mirinê xwe parastîye” (Aras, 2016, r. 5). Ev jî ji bo edebîyata Kurdî ya devkî bûye dewlemendiyeke mezin û nirxeke neteweyî.

Di vê gotarê de ji bo berawirdiya her du berhemên, me pirtûka Siyabend û Xecê ya ku ji aliyê Ahmet Aras ve hatiye berhevkirin û ji bo mesnewiya Siyabend û Xecê jî me kîteba Siyabend û Xecê ya Dilbikulê Cizîrî esas girt. Ahmet Aras di derbarê xebata xwe de dibêje ku: “Min ev destan ji Sebrîkoyê Gundê Xellê girt.” (Aras, 2016, r. 5) Ev her du berhem ji bo berawirdî wek bingehe hatin hilbijartin û berawirdî, li gorî wan her du berhemên hatin çekirin. Ji ber ku: “Lêhûrbûyîna berhem an jî nivîskarê jî yekî zêde, berî her tiştî navbereke rexneyî û objektîfî bidest dixê. Berawerdkirin rasterast li ser du berhemên nayê çekirin. Hevce ye ku berhemên tîn berawerdkirin taybetiya berawirdî nîşan bidin. Ev taybetî jî manendiya mijar, motif û teknîkên vegotinê de hevbandorê hevdu bin.” (Aytaç, 2003, r. 105). Li gorî vê esasê herdu berhemên me jî taybetiyên berawirdiyê didin. Di herdu berhemên de jî evîn heye û serborîn di herdu berhemên de jî hevbeş e.

Berawerdkirin rasterast li ser berhemên sînordar nayê çekirin. Berhemên ku tîn berawerdkirin dîve taybetiya berawirdiyê di naverokên xwe de bi rengekî zelal nîşan bidin da ku ev taybetî jî di manendiya mijar, motif û teknîkên vegotinê de hevbandorê li ser hev bikin. Ev her du berhemên ku hatine nirxandin jî vê taybetiya berawirdî didin. Di bingeha her du berhemên de jî evînek û serpêhatiyên hevbeş hene. Berawirdî ne rexneya berhemên e, bereksî vê heke lekolîneke rast bê çekirin, qîmetê berhemên bi vî bilindtir dibe. “Dema ku berawirdî tê çekirin tiştên ku hatiye vegotin û hin tişt jî di kûraniya vê vegotinê de derdikeve

hole.” (Aslan, 2015, r. 87). Ev jî nîşan dide ku berawirdî rasterast rexnekirina metnan nîne, bereksê wê yekê bi saya lêkolînê hin tiştên teze û nû lê zêde dibe.

Bingeha destanê ji aliyê dengbêjan ve hatiye vegotin û her dengbêjekî li gor xwe hin tişt lê zêdekirine. Gelek caran li gor dem û herêman guherîn tê de çêbûne. Lewma jî gelek varyantên destanê derketine holê. Ji ber ku berhem devkî ne ew rewş jî dibe tiştêkê ji rêzê. Her çiqas berhemên nivîskî çarçoveyên wan diyar bin jî yên devkî serbixwe ne û bêsînorin.

1. Binavkirina Metna Siyabend û Xecê

Gelo Siyabend û Xecê li gor cureya xwe ya edebî destan e an çîroka gel e? Ev arîşe hin nîqaşan jî bi xwe re derdixe pêş. Yek ji van nîqaşan jî binavkirina metna Siyabend û Xecê ye. Hin lêkolîner, Siyabend û Xecê wek çîroka gel dipêjirînin ku di kovara Hawarê de jî bi navê *Çirçiroka Siyabend û Xecê* derbas dibe. Li dijî vê yekê hin lêkolîner jî metnê wek destan dipêjirînin. Li gorî senifandina Kenan Subaşı, destana Siyabend û Xecê di bin navê destanên evînî yên mêjûyî de ne ku evînî û lehengî têkel in. Subaşı diyar dike ku “di kurdî da meneyeke berfireh a destanê heye. Em hemû vegêranên ku xisûsiyetên lehengîyê yan jî şopên wê tê da mabin an jî vegêranên ku ji wê tradîsyonê nizilî bin weku destan qebûl dikin.” (2024). Berhevkarên wekî Ahmet Aras jî metnê wek destan bi nav dikin. Wexta ku em li şêwe û naveroka metnê dinêrin, em dibînin ku di nava metnê de hemanên destanan yên wek xewn, şûr, hesp, dîtîna kalekî û hvd. zêdetir ci digirin. Ev tişt jî nîşanî me didin ku ev metin ji çîroka gel bêtir metnekê destanî ye.

Me jî di xebata xwe de ji ber du sedeman metin wek destanê pêjirand û bi vî şiklî jî binav kir. Ya ewil taybetiyên ku me li jor behs kirin û ya duduyan jî ji ber ku di vê lêkolînê de metna Ahmet Aras esas hatiye girtin û wî jî metnê wek destan bi nav kiriye. Lewma me jî wek destan bi nav kir. Bi vî awayî me hewl da ku nîqaşên ser metnê zelal bikin û bi awayekî berhevkarî metnê ji nû ve bidin nasîn. Siyabend û Xecê bi awayên cur bi cur hatiye vegotin û nivîsîn. Ji destpêkê heya niha wek destan, çîrok, pexşan, roman hatiye nivîsîn û her cure, li gor xwe hin tiştên nû lê zêde kiriye. Siyabend û Xecê, cara dawî bi terzê mesnewiyê hatiye nivîsîn. Di vê xebatê de me hewl da ku cudahiyan navbera destan û mesnewiyê bi hûrgulî vekolin.

2. Mijarên Destan û Mesnewiya Siyabend û Xecê

2.1. Sêwî û Êtîmbûna Siyabend

2.1.1. Di Metna Destanê de

Di çîrokên gelêrî de trajediya leheng bi mirina dê an jî ya bavê dest pê dike. Lê bi piranî dê li pêşiya bavê dimire û leheng dikeve berdestê damariyê ango jinbavê ku ew jî niheqî û zordestiyê li leheng dike.

Heman tişt di destana Siyabend û Xecê de jî derdikeve pêşberî me. Li Silîva nexweşiyek derdikeve, dê, bav, xwişk û birayên Siyabend tev pê dikevin û dimirin. Siyabend di biçukatiya xwe de bê dê û bê bav dimîne. Lewma jî Siyabend êtîm û sêwî li cem ap û amojina xwe dibe berdestî. Her du jî zor û zilmê, tedayiyê li Siyabend dikin. Kar û barên giran pê didin kirin. Wî birçî û tazî dihêlin, li wî dixin û rojekê wî ji malê diqewitînin. Siyabend diçe li kêleka gund, di qefa kendalekî de ditele û di xew re diçe. Pirê caran di tariya şevê de ji xew hişyar dibe.

Carcaran Siyabend ku diçe nav gund, jinên gund kerîk nan didinê, dile wan bi halê wî dişewite û ji hev re dibêjin ku “felekê çerxa wî ters zivirandiye, qedera wî reş kiriye.” (Aras, 2016, r. 8). Dema ku Siyabend van gotinan dibihîse çav lê sor dibin û agirê heyf û tolan girtina ji felekê dikeve dile wî.

2.1.2. Di metna Mesnewiyê de

Di mesnewiya Siyabend û Xecê ya Dilbikulê Cizîrî de li gorî metnên destanê; him ji aliyê peyvan ve him jî ji aliyê mijarên ve xalên cuda hene. Di destanê de navê dê û bavê Siyabend derbas nabe. Lê di metna mesnewiyê de navê bavê wî derbas dibe ku navê wî Hecî Hemîd e. Bi heman awayî ji destanê cudatir navê damarî û bavmarî (zirbav) jî derbas dibe.

Siyabend yekane zarokê dê û bave xwe ye. Gava ku Siyabend digihîje heşt saliya xwe êşek li diya wî der dibe, dê diçe rehma Xwedê û Siyabend sêwî dimîne. Çend sal şunde jî bavê Siyabend, bi xanimekêre dizewice ku navê wê Sînem e. Lê Sînem roj bi roj zor û tedayiyê li Siyabend dike, wî ti û birçî dihêle. Bavê Siyabend her çiqas jî vê rewşê agahdar dibe jî êdî xwediyê wê hêzê nîne ku vê rewşê biguherîne. Demek şunde jî Hecî Hemîd nexweş dikeve. Lê Hecî Hemîd, ji bo piştî mirina xwe di derbarê jiyana Siyabend de

dikeve fikarê. Di dawiyê de diçe cem jinika cîran ku navê wê Helîmê ye û jê re dibêje ku tu û kurê xwe werin ser mal û hebûna min. Bax û bostanên min him hûn jê feyde bigrin him jî Siyabend û Sînem ku yek zarok e yek jî ciwan û nezane, bi vî awayî bêxwedî namînin. Piştî mirina Hecî Hemîd, Helîmê ji Sînemê re dê, ji Siyabend re jî dibe dapîr. Di kar û barên wan, di xem û kêfxweşiyên wan de ji bo wan dibe dost û alîkar. Demeke şunde jî kurê Helîmê Şerîf bi Sînemê re dizewice. Ev zewac ji bo Siyabend dibe destpêka jiyanê nû, zor û dijwar. Edî çerxa felekê ji bo Siyabend xerab digere. Mal û bax û bostan ji Şerîf û Sînemê re dimînin, di heman demê de Siyabend di mala xwe de dibe derbeder, penaber û bêxwedî. Zilma li ser Siyabend çendî zêde dibe, Siyabend jî ew çendî dibe nerihet û asî. Şerîf, kar û barên giran bi Siyabandê dide kirin.

2.2. Golikvaniya Siyabend

2.2.1. Di Destana Siyabend û Xecê de

Siyabend dema ku hate duwazdeh saliya xwe apê wî bi gundiyan re diaxive û Siyabend dikin golikvan. Golikvanî rewşa Siyabend bêtir xerab dike. Siyabend sêwîtî û êtîmîyê bêtir li ser xwe hîs dike. Tî, birçî di gelî û newalan de li pey golikan digere. Pirê caran birçî di xew re diçe. Lê ev jiyana wî ya xwezayî di heman demê de tiştekî jî bi Siyabend dabû fêr kirin ku Siyabend hemû giya û cureyên hêşinahiyê nas kiribû. Her ku diçû fêrî jiyana xwezayê dibû.

Rojekê ku di Sa Siyabend golikan diçêrîne lingê golikê dişikê. Siyabend her çiqas ji xwediyê golikê re dibêje ku ew bi xeletî çêbûye jî, xwediyê golikê li ser vê bûyerê diçe mala apê Siyabendî û giliyê wî dike. Li ser giliyê xwediyê golikê, ap û amojîn, Siyabend didin nav hev û bi daran li wî dixin. Wî jî saq û sima dikin. Siyabend çawa ku fersenda xwe dibîne ji nav destên wan direve û di tariya şevê de wenda dibe û diçe. Ap demekê dirêj li pey Siyabend digere. Di vê beşa destanê de xala herî balkêş ewe ku siwarekî xerîb Siyabend jî destê apê xelas dike.

2.2.2. Di Metna Mesnewiyê de

Piştî zewaca Sînemê û Şerîf, zordestî û tedayîya li ser Siyabend her ku diçe zêdetir dibe. Şerîf, karên giran bi Siyabend didekirin. Çendî ku wan zorî li Siyabend dikirin Siyabend jî ewqas bêzar û nerihet dibû. Di dawiyê de Sînem û Şerîf fikirîn ku heya Siyabend ji wan dûr nebe aramiya wan namîne. Lewma biryar dan ku wî bikin golikvan. Bi gundiyan re axivîn û Siyabend bû golikvan. Siyabend her roj zû radibû, mal bi mal digeriya, golikên gundiyan kom dikir û dibir çolê ji bo çêrê. Tî, birçî û bi zehmetî golikvanî dikir. Pirî caran xwarina wî keriyekî nanê zuwa bû ku wî jî gundiyan didanê. Ev jiyana zor û bêrehm, di dilê Siyabend de agirê kîn û rikê zêde dikir û fikra tolhildanê di serî de çêdibû.

Di destanên kurdî de carnan civak, leheng ji xwe re wek hêviyekî dibîne. Lewra gava civak dikeve bin xetereyê an jî zilm û zordestiyê, ew leheng tê û wê civakê ji wê rewşa xerab xelas dike. Lê ev yek di destana Siyabend û Xecê de xwe nadê nişan. “Di vê destanê de leheng (Siyabend) lehengiya xwe tenê ji bo kesayeta xwe dike.” (Güneş, 2019, r. 23). Lewma Siyabend biryar dide ku bela gundiyan bi Şerîf û Sînemê de bike. Bi vî awayî jî dema ku nêzikî gund dibe lingê golikê dişikîne.

Di vê beşa mesnewiyê de xala balkêş û ya ku ji destanê cudatir e ewe ku, di destanê de lingê golikê bi xeletî dişikê, lê di mesnewiyê de lingê golikê ji aliyê Siyabend ve û bi zanetî tê şikandin. Ya din jî ew e ku di destanê de xwediyê golikê pîrejinek e, lê di mesnewiyê de zilamekî gundî ye. Piştî vê bûyerê xwediyê golikê diçe cem dê û bavê (damarî û zirbav) Siyabend û gilî gazindan dike. Şerîf li ser vê gilî û gazindê dest bi lêxistina Siyabend dike. Siyabend çawa ku fersenda xwe dibîne ji destê Şerîf direve û di tariya şevê de diçe. Şerîf heya berdestê sibehê li pey digere lê Siyabend nabîne û pey re jî vedigere mala xwe.

2.3. Jiyan Çol û Çiya û Terkeseriya nav Gund û Civakê

2.3.1. Di Metna Destanê de

Siyabend ku dê û bavê wî dimirin, sêwî û êtîm dimîne û dibe berdestî, gelek zilm û tedayî dibîne. Demek şunde jî ji neçarî terkeserî dibe. Çol û çiya ji xwe re dike war, fêrî jiyana kûvî dibe. Di metna destanê de dema Siyabend jî apê xwe direve rastî şivanekî tê. Bi şivan re rûdinên, xwarin û vexwarina xwe dixwin. Ku Siyabend behsa kurtejiyana xwe ji şivan re dike, şivan jê re dibêje ku felekê qedera te reş kiriye. Ev gotina şivan, fikra tolhildanê dike bin hişê Siyabend. Êdî dijmînê ku dê Siyabend heyfa xwe jê hilibigre felek e.

2.3.2. Di Metna Mesnewiyê de

Di metna mesnewiyê de piştî ku Siyabend dikeve berdestê Sînem û Şerîf, li hember zilm û zordestiya wan nema îdare dike û ji mal direve. Bi roj di şikeftan de xwe vedişêre û bi şev jî tê gund û xesarê dide bax û bostanên Şerîf. Piştî van bûyeran Şerîf û gundiyan li pey Siyabend dikevin da ku wî biqefêlin û ceza bikin. Lê Siyabend naqefêlin û Siyabend demekê direj li çol û çiya diji. Di metan mesnewiyê de rasthatina şivan tune.

2.4. Berawirdiya Teşeyên Destan û Mesnewiya Siyabend û Xecê

Piraniya destanan bi şiklên nezmê tî xwendin an jî tî nivîsîn, yê ku bi awayê pexşan jî hatine nivîsîn hene. Lê dema ku em li destpêka destanan dinêrin em dibînin ku “serî da destan bi gîştî menzûm dihatin îcrakirin û bi demê ra dema ku çanda menzûm li cem îcrakeran lawaz bû, pexşan jî tîkelî nav bû û vêca awayê îcrayê bû menzûm-pexşan tîkel.” (Subaşı, 2024, r. 109). Destana Siyabend û Xecê destaneke devkî ye. Piraniya destanê pexşan e, lê di destanê de pexşan û menzûm tîkel in. Destan him bi devkî û him jî nivîskî bi her du awayan jî ji bo edebiyatê berhemên giring in. Têkiliya mijara destanan bi jiyana gel a rojane va girêdayî ne. Di çanda kurdan de destan bi riya dengbêjan gihaştine roja me û bi vî rengî wêjeya devkî ji bo kurdan bûye weke dibistanekî. Mirov bi hêsanî dikare bibêje ku “gel jî ji wan berhemên devkî sûd girtiye.” (Aslan, 2015, r. 92). Di avakirina vî dibistanê de rola dengbêjan gelekî zêdeye. Her dengbêjekê/î destan û çîrokên Kurdî li gor herêma xwe vegotîye û li gor xwe hin tişt lê zêdekiriye an jî jê kêmkiriye.

Di edebiyata klasîk de xezel û qesîde di nav diwanan de cî digirin, lê Mesnewî bi tena serî xwe wek berhemekê serbixwe ye. Ji ber ku ev berhemên serbixwe, tenê ji vî teşeyê pêk tînin, bi navê teşeya xwe hatine binavkirin û ji van berhemên re mesnewî hatiye gotin. “Hemû berhemên ku bi vî teşeyê hatine nivîsîn bi awayekî kolektîfî hatine binavkirin û navên xwe yê gîştî ji teşeya xwe wergirtine. wekî mînak Mesnewîya Mem û Zînê.” (Adak, 2019, r. 247). Di mesnewiyan de, her malik di nav xwe de biqefîye ne û bi qalibên wezna aruzê yê kurt tî nivîsîn. Mijarên mesnewiyan bêtir evin: şoreş, tesewûf, lehengî û hwd... Heman tişt di mesnewiya Dilbikûlê Cizîrî de jî heye. Dilbikûlê Cizîrî, her çiqas di berhema xwe de li gor rê û rêbazan mesnewiyê çûbe jî di naverokê de guhertin çekiriye. Di rêbaza mesnewiya wî de bandora romana M. Seîd Remezan El-Bûtî gelek zêdeye. Em dikarin bibêjin ku Dilbikûlê Cizîrî, romana El-Bûtî bi terzê klasîk veguhestiye mesnewiyê. Taybetiya Dilbikûlê Cizîrî ew e ku di serdemeke postmodern de bi terzê klasîk berhem nivîsiye. Jixwe di pêşgotina mesnewiya Siyabend û Xecê de di derbarê xebata xwe de wuha dibêje: “Awayê xebata min, ji ya wan hinkê cihê tîte hesabandin. Ji ber ku min çîrok bi helbestî hem jî bi erûz amade kiriye.” (Cizîrî, 2015, r. 12). Di mesnewiya Siyabend û Xecê de 2100 malik hene û ew malik li gor qalibên wezna Mem û Zînê ya “mefûlû mefûlû feûlun” hatiye amade kirin. Her çiqas di hin destanên Kurdî de lehengên destanê ji çîna serdest bin jî him di destana Siyabend û Xecê de him jî di mesnewiya Siyabend û Xecê de her du leheng jî ji rêzê ne.

3. Berawirdiya Naverokê

3.1. Bawerî

Di her du berhemên de jî bawerî heye. Bes di metna destanê de bawerî rasterast dernakeve pêş. Bi tenê di cihekî de Siyabend dema ku terkeseî dibe û li çol û çiya dimîne beriya ku dê xewnekî bibîne bang li Xweda dike û dibêje: “Ya Rebî, gelo çî sûc û gunê min hebû ku ez ketime vî halî? Yan rihê min bistîne min jî vî ezabî xelas ke yan jî rêkî ji min re veke!” (Aras, 2016, r. 14). Di metnên gelêrî de leheng di xewna xwe de bi piranî Xizir dibîne, lê di metna destanê de ew pîrê ku tê xewna Siyabend rasterast ne diyare gelo ku ew Xizir e an na. Lewma jî di metna destanê de motîfên olî zede nînin. Muqayese bi vî re di metna mesnewiyê de bawerî bêtir derdikeve pêş. Ji ber ku şeweya mesnewiyê şeweyeke Îslamî ye mesnewî bi pesindana Xweda û pêxember dest pê dike. Lewma jî Dilbikûlê Cizîrî, di mesnewiya Siyabend û Xecê de di serî de bi pesnê Xwedê, di’ a, pesnê pêxember û mucîzeyên wî û hwd. dest pê dike. Piştî derbasî metnê dibe. Ji bilî vî di metna mesnewiyê de navê bavê Siyabend, Hecî Hemîd e ku peyva hecî bi xwe jî rasterast nişana ol û oldariyê ye.

3.2. Rastîhevhatin

3.2.1. Di Metna Destanê de

Di metna destanê de rasthatina Siyabend û Xecê, ji rasthatina metna mesnewiyê cudatir e. Li gor metna destanê, Siyabend û destbirakê xwe Qedê, li geliyê Bedlîsê rêbiriye dikin û li pey Felekê digerin ku heyf û tola xwe hildin. Di wê tengavê de li Mêrga Gulistanê li Textê Hesengolê rastî konê Xecê û birayên wê tên. Siyabend di şuna Felekê de di kon de rastî Xecê tê, cara yekem li wir hev dibînin.

3.2.2. Di Metna Mesnewiyê de

Di metna mesnewiyê de rasthatina Siyabend û Xecê li ser kaniyê pêk tê. Siyabend birîndar e, ji dût ve kaniyekê dibîne û tê ser kaniyê. Xecê li ser kaniyê dibîne.

”Ser kaniyê dît ewî xezalek

Emma çi xezal bû ew şepalek ” (r. 161).

Ji ber ku birîndar e, Xecê ji bo alîkariyê wî bi xwe re dibe bin kon.

Got: ”wa diçim ez tu wer li pey min

Ez dê te bibim li ber derkî eymin” (r. 163).

Di metna mesnewiyê de cara yekem rasthatina wan bi vî awayî pêk tê.

3.3. Leheng

Di her du berheman de ji lehengên sereke Siyabend û Xecê ne. Lê ji aliyê lehengên din ve cudahî di navbera wan de heye.

3.3.1. Di Metna Destanê de

Di destana Siyabend û Xecê de navê dê û bavê Siyabend nehatiye gotin. Siyabend, piştî mirina dê û bavê xwe li cem ap û amojna xwe dimîne ku navê wan ji nehatiye gotin.

Xecê: Lehenga jin a sereke ya destanê Xecê ye. Xecê ji Beriya Şikaka ye. Di destanê de navê bavê Xecê Mamo ye. Lê li gor Ordîxanê Celîl navê bavê Xecê Resul Axa ye. Heft birayên Xecê hene. Di metna destanê de navên wan: Leter, Meter, Heyder, Cafer, Qelender, Mistefa û Emer in. Ordîxanê Celîl di kitêba xwe ya bi navê *Zargotîna kurda I*’î de navê birayên Xecê wuha bi rêz dike: “Îtî, Wîfî, Qereqot, Malmîret, P’êxas, P’êe’bas, Canfidane.” (2013, r. 122). Ji xeynî birayên Xecê, duwazdeh pismamên Xecê hene ku ew ji dor bi dor tên xwazgîniya Xecê û destvala diçin.

Hesen Axayê Şikakî: Lehengeke dîtir ji Hesen Axayê êla Şikaka ye ku di heman demê de figurekî antagonist ango dijber e. Wî ji ji bo xwe xwazgîniyê şandibû ji bo Xecê. Ji ber ku Xecê wî ji destvala dişîne, birayên Xecê neçar dimînin ku ji beriyê koç bikin.

Qeregêtranê Salê: Di metna destanê de lehengên dîtir Qeregêtran e ku jê re dibêjin Qeregêtranê Salê an ji Qedê. Qedê, di pêşerojê de dibe destbirakê Siyabend. Navê dêya wî Zemê û navê bavê wî ji Hemê ye.

Qelb Hesen: Lehengekî din ji Qelb Hesen e ku neyarê Qedê ye.

Erebê lêvdeqandî lehengekî din yê destanê ye ku ev karakterekî fêsiad û xerab e. Erebe lêv deqandî parsekekî sîxur e. Li pey Xecê digere ku xeberekî ji Hesen Axayê Şikakî re bibe.

Pîrejîn: Karaktereke din ji pîrejîneke ku alîkariya Siyabend dike.

3.3.2. Di Metna Mesnewiyê de

Di metna mesnewiyê ya Dilbikulê Cizîrî de navê bavê Siyabend Hecî Hemîd e. Lehengên din yê ku di metna mesnewiyê de derbas dibin Sînem û Şerîf in ku dêmarî û zirbavê Siyabend in. Ji bilî van her duyan, hin lehengên din jî hene ku di varyantên din de cî nagrin. Lehengên metna mesnewiyê evin:

Nu’man: Nu’man, şivan e û ji Siyabend re dibe alîkar da ku Siyabend bibe dergevanê qesra Emîrê Mûşê. Di metna mesnewiyê de du jin hene.

Hacer: lehengekê din ya metna mesnewiyê ji Hacer e ku keça mîrê Mûşê ye. Siyabend cara pêşîn dibe evîndarê wê. Lê Hacer, Siyabend layiqî xwe nabîne û dibêje ku:

“Heçiyê wekî min keçe mîr in

Ew layiqê padeşah û wezîr in

Hetta ku li vir u dergevan î

Çawa bo te ez bibim kevanî ” (Cizîrî, 2015, r. 12).

Lehenga jin ya din Xecê ye ku lehenga sereke ew e. Di metna mesnewiyê de navê dê û bavê Xecê nehatiye gotin. Di vir de bi tenê behsa Xecê û birayekî wê tê kirin ku navê wî jî ne diyar e. Di vir de tiştê herî balkêş ewe ku di metna mesnewiyê de behsa Qedê an jî Qeregêtranê Salê nayêkirin. Di şuna wî de Nu'man heye ku ew jî him ne xwediyê hêza Qedê ye û him jî destbiratiya wî wek ya Qedê mayînde nîne.

3.4. Ziman

Zimanê herdu berheman jî kurdî ye. Ji ber ku cî û warên her du metnan jî heman in û kurdistan bi xwe ye, axaftin û dîyalogên metnê bi kurdî ne. Lewma tu guman tune ye ku ev metin bi zimanê kurdî hatiye afirandin. Di destana Siyabend û Xecê de ziman pexşanî ye. Cî bi cî tê de menzum hebe jî vegotin bi piranî bi pexşanê hatiye nivîsîn. Di mesnewiya Siyabend û Xecê de ziman yekser menzum e, bi awayê helbestê hatiye nivîsîn.

3.5. Şûnwar (Mekân)

3.5.1. Di Metna Destanê de

Her çiqas di destpêk û dawiya metna Siyabend û Xecê de mekân hevpar be jî di hin versiyonan de mekanên cuda jî hene. Di metna destanê de mekanê destpêkê Silîva ye. Navê lehengê destanê Siyabendê Silîvî ye. Piştî dîtina xewnê mekân diguhere û edî mekân Serhed, Bedlîs, Mêrga Gulistanê, Textê Hesengolê, Sîpanê Xelatê, Beriya Şikaka û Elcewaz e.

3.5.2. Di Metna Mesnewiyê de

Di metna mesnewiyê de jî metin li Silîva dest pê dike. Piştî ku Siyabend terke dinê dibe diçe Mûşê û li wir dibe dergewanê qesra Mîrê Mûşê. Demeke şunde jî Mûşê derdikeve û ber bi Wanê ve diçe. Li ser rêya Wanê leqayî Xecê dibe. Di destanê de jî mekanê dawî çiyayê Sîpanê Xelatê ye, bes di metna mesnewiyê de behsa Mêrga Gulistanê û Textê Hesengolê nayêkirin.

4. Berawirdiya Motîfan

Destan û vegêranên gelêrî bingeheên xwe li ser motîfan ava dikin. “Motîf di eslê xwe da parçeyê herî biçûk ê vegêranê ye û bi heman şiklî hevpar e di nav gelek varyantên vegêranên ziman û milletên cuda da.” (Subaşı, 2023, r. 159). Di her du metnên hîlbijartî de gelek motîf hene. Ji ber ku motîf “hêmanên sereke yên çîrokan in.” (Demir, 2015; Filiz & Aykaç, 2022). Em ê jî bêtir li ser xewn, listîka kapê, gustîlik, hesp, şûr, pezkovî, hejmar û mirinê ku motîfên sereke yên wek destan û vegêranê ne rawestînin.

4.1. Xewn

Xewn, him di destanan de him jî di mesnewiyan de xaleke hevpar û berbelav e. Pêşeroja motîfa xewnê heya destana Gilgamêş diçe. Lewra di destebiratiya Gilgamêş û Enkidû de “Gilgamêş wî di xewna xwe de dibîne û Nînsûn radigihîne ku ewê bibîne destebira.” (Tarduş, 2016, r. 170). Lehengên destana, bi riya xewnê ji bûyerên paşeroj agahdar dibin. “Carinan leheng bi saya dîtina xewnan xwe xelas dike, carinan aşîqê ku ew periya di xewna xwe de dîtîyê dibe û carinan jî ew tiştên xewna xwe de dîtî rêya wî ronî dikin û li gorî wê xewnê jî biryarên nû distîne.” (Güneş, 2019, r. 37).

4.1.1. Di Metna Destanê de

Di metna Siyabend û Xecê de motîfa xewnê, ji bo Siyabend dibe destpêka ronîkirina rê û jiyanekê nû. Di metna destanê de piştî ku Siyabend ji gund derdikeve û terkeseî dibe, li çol û çiya de di qefikên keviran û şikeftan de dijî. Şevê xewnekî dibîne:

Di xewê de kalek hate xewnê
Got, Rabe ser xwe Siyabendê Silê!
Tê bibî paliwankî mezin û çê
Navê te yê bela be li her derê
Min te re aniye Hêşînbozê Surê
Qaşa zîn daye Lahorê Qetlê
Qedera te nivîsiye ser devê şûrê,
Netirse ji însanê rûyê dinê!
Hevza bike ji heywanê çolê'

Tuyê bibî destbirakê Qedê,
Jê re dibên Qeregêtranê Salê.
Birakê te kurê Hemê û Zemê. (Aras, 2016, r. 14).

Weke ku li jor jî hate gotin leheng, bi riya xewnê, jî bûyerên paşerojê agahdar dibe. Di metnên vegêran yên gel de xewn, bêtir li ser dîtina evîndarê ye. Lê di destana Siyabend û Xecê de Siyabend, di xewna xwe de evînadara xwe nabîne. Bervajî vê di dewsa evîndarekê de lehengê ku wê bibe destbirakê wî dibîne. Herwiha Siyabend, di xewna xwe de agahdar dibe ku ev leheng kî ye, navê wî û navê dê û bavê wî çî ne. Herwiha jî hespê xwe û navê hespê xwe jî agahdar dibe. Tiştêkî din jî ku bi riya xewnê Siyabend fêr dibe da ku xwe ji çî biparêze û ji çî bitirse an jî netirse. Ji ber vê yekê em dikarin bibêjin ku xewn, riya leheng ronî dike û terzê tevgera wî jî diyar dike.

4.1.2. Di Metna Mesnewiyê de

Di metna mesnewiyê de dîtina xewnê bi rengekî cuda hatiye hunandin. Li gor mesnewiyê dema ku Siyabend di xew re diçe:

Xewnek wî di lê çiqas ecêbî
Tirs û heyecan ji wî re çêbî
Yek hat gotê “hey reben belengaz
Sekna vêdê bo te nabe gengaz
Lazim tu li vir nemînî êdî
Hazir bike tu xwe hêdîhêdî
Derbas neke dem ji vir tu dur be
Yan jî îşê te dê gelkî zor be
Piştî vî çiyayî tu dibînî
Hicret bikî lê hizûr bibînî (Cizîrî, 2015, r. 109).

Di metna mesnewiyê de yê ku tê xewna Siyabend, zayenda wî/wê ne diyar e. Di derbarê bûyerên paşerojê de agahî nade. Rêyeke zelal nîşan nade. Bi tenê şîreta guhertina cî lê tê kirin.

14

4.2. Lîstika Kapê

Lîstika kapê, lîstikeke fêlbaziyê ye. Armanca lîstika kapê, bi gelemperî beriya şer an karekê giring tê avêtin da ku encam bêdîtin. Ev kevneşopî di nav kurdan de gelekî kevnar e. Kap, jî sembolên wek mîr, hâkim, sofî, diz, ker û cendirme pêk te. Lîstik li ser kulavekê têlîstin û ji bo veşartin û parastina kapê, qabên taybet tîn amadekirin. Ji ber ku ev lîstik di metna destanê de tune ye em nikarin bêjin ku motifêke hevbeş e. Di metna mesnewiyê de piştî Şerîf û Sînem bi hev re dizewicin mal û bax û bostanên Siyabend dikevin destê Şerîf. Zilm û tedaya li ser Siyabend ku zede dibe Siyabend, aramiyê di kolanên digere û fêrî lîstika kapê dibe. Ev lîstika kapê, di heman demê de dibe sebeba xwenasîna Siyabend da ku êdî xwediyê hêzekê ye.

4.3. Gustîlk

Motîfa gustîlikê “hem motîfeke efsaneyî ye hem motîfekê çîrokî ye û hem jî motîfeke çanda gelêrî ye.” (Attî, 2013, r. 144) Carinan wek nîşana evîne, carinan wek nîşana sedeqet û soz dayîne, carinan jî wek motîfa hêz û hikimdariyê ye. Gustîlk, “ji bo lehengê çîrokê, bûjeneke/maddeyeke pir nîrxdar û bikêrhatî ye.” (Zinar, 2009, r. 125). Çi wexta ku leheng dikeve tengasiyan, gustîl dibe alîkarê wî/ê. Ev motif di metnên ku me daye berhev de motîfekî hevbeş nîne. Di metna mesnewiyê de motîfa gustîlkê nehatiye bikaranîn, lê di metna destanê de ev motif hatiye bikaranîn. Hesên Axayê Şîkakî tevî leşkerên xwe erîşî ser Mêrga Gulistanê, Textê Hesengolê dike, Qedê û heft birayê Xecê dike û bi destê zorê Xecê direvîne tîne Beriya Şîkaka. Siyabend dema ku tê Beriyê, bi riya pîrejînekê gustîla xwe ji Xecê re dişîne. Bi vî awayî Siyabend, Xecê ji xwe haydar dike ku dê wê bi revîne û xelas bike.

4.4. Hesp

Di edebiyata Kurdî de hesp, xwediyê cihekî pir giring e. Lewra pîrî caran lehengên çîrok û efsaneyan bi hespê xwe tîne bi navkirin. Bo numune Bavê Fexriya siwarê Gêjo an jî Dewrêşê Evdî siwarê Hedwan û hwd... “Ev hesp, bi piranî bi bezabûna xwe ya derasayî û sêdaqeta xwe ya li xwediyên xwe tîne zanîn.” (Attî, 2013, r. 218). Yek ji taybetmendiya hespa ev e ku hesp ne tenê di destan, efsane û çîrokan de di heman demê de di jiyana gel ya rojane de jî bi heman awayî tîne zanîn. Hesp, di şer û cengan de, di bez û rewan

de, di wexta zor û bêkeysîyê de alîkarê herî mezin e. Di derbarê navê hespê Siyabend de çend nav hene: “Demîrqirê Xeybê, Bozoyê Rewan,” (Temo, 2023, r. 17), “Deybîlqiran” (Güneş, 2019, r. 49). Di metna mesnewiyê de li ser xala hespê nehatiye rawestî lê di metna destanê de hesp bi nav û nîşaneyê xwe cî digire. Navê hespê Siyabend Hêşînbozê Surê ye. Dema ku kalemêrekê tê xewna Siyabend, jê re dibêje ku “min te re aniye Hêşînbozê Surê” (Aras, 2016, r. 14).

4.5. Şûr

Burton dibêje ku, “dîroka şûr, dîroka mirovahiyê ye.” (1884) Bes dîroka şûr ne dîroka şer û cengê ye. Her çiqas ku şûr amûreke parastîne be jî bi tenê amûrê şer nîne. Şûr, jî bo leheng, di heman demê de weke amûrekî kesayetê jî tê hesibandin. “Şûr dibe kesayetê wusa ku rituelên nîrxanên weke rûmet, şan, şeref û mêrxasî bi wî tîr meşandin.” (Sevinç, 2013, r.622).

Taybetiyeke şûr jî ev e ku di nav kurdan de amûrekî pîroz e û bi şûr sond tê vexwarin. Heman tişt di destana Memê Alan de jî heye. Hesên, Çeko, Qeretacîdî li ser şûr sond xwarine ku derdê mêvanê xwe - yê Memê Alan-çareser bikin.

Di destana Siyabend û Xecê de şûrê Siyabend jî weke hesp, nav û dengê wî, bi awayekî derasayî jê re tê. Lewra navê şûrê wî jî derasayî ye ku jê re tîgotin Lahorê Qetlê. Heman motîf di metna mesnewiyê de cî nagire lewma jî motîfeke hevbeş nîne.

4.6. Jimar/Hejmar

Di destan û efsaneyan de jimar gelekî cî digirin. Bi taybetî jî hin hejmar bêtir derdikevî pêş. Yek ji wan hejmara heftan (7) e. Heft tebeqê erd û esmana hene, “mîrov bi heft bavê xwe tê nasîn” (Demir, 2015, r. 155). Gerdûn di şeş rojan de hatiye afirandin û roja heftan Xweda li ser erşa xwe derdikeve îstîvayê. Di metna destanê de heft birayên Xecê hene.

Yek ji wan jî hejmara 12an e. Sedema hejmara 12an yek ji ewe ku di Qur’an’a pîroz de hejmara heywanan wek duwazdeh hatiye diyarkirin. Herwiha hejmara bîrcan jî duwazdeh in. Heman hejmar di her sê olên semawî de jî xwediyê cihekî giring in. Bo numune duwazdeh kurê Hz. Yequb hene. Duwazdeh hewariyên Hz. Isa hene. Di bawerîya Şîîyan de duwazdeh îmam hene û hvd... Heman hejmar di mîtolojiya Yewnaniyan de jî heye. Di mîtolojiya Yewnaniyan de hejmara xwedawendên wan yên Olîmposê duwazdeh in, hejmara sêzdeha di çanda wan de wek bîyomî ango felekîrêşî tê hesibandin. Di metna destanê de jî xeynî birayên Xecê, duwazdeh pismamên Xecê hene ku ew jî dor bi dor tîr xwazgîniya Xecê û destvala diçin.

Tiştê balkêş ewe ku di metna destanê de jî dema ku behsa gakuviya tîkîrin hejmara wan duwazdeh in, ya sêzdehan pezkûvî ye. Ji xwe ew jî bîyomîyê bi xwe re tîne. Di metna mesnewiyê de her çiqas ku behsa pezkûviyan hatibekirin jî ji bo wan peyva “keriyek” hatiye bikaranîn ku hejmara wan nediyar e.

4.7. Astengêrî

Astengêrî di nav metnên edebiyata gelêrî de motîfeke giring e. Di hemu metnên gelêrî de cî digrin. Astengêrî carinan bi destê mirovên xayîn û xerab pêk tîr. Di metna Memê Alan û Mem û Zîna Xanî de astengêrî bi destê Bekoyê fesad pêk te. Carinan bi nexwîşînan pêk te ku di çîroka Heso û Nazê de êş li laşê Heso peyda dibe. Carnan jî bi rêya ajalan pêk te ku destana Siyabend û Xecê de jî astengêrî gakuvi ye.

4.8. Pezkûvî/Gakuvi

Motîfa pezkûviyê di çanda kevnar de xwediyê cihekî gir giring e. Di edebiyata cîhanê de semboleke hevbeş e. Her miletekî li gor çanda edebiyata xwe rolekî lê bar kiriye. Di tesewufê de motîfa pezkûviyê tê maneya parastina giyanên xerab û xerabiyê. Pezkûvî, “Bi gelemperî wek ajaleke alîkar û tebîetpak tê zanîn.” (Alsan, 2020, r. 215) Bi piranî li cihê tenha, li çiya dijî. Ji ber ku qencîkar û tebîetpak e “însanê ku nêçîra pezkûviya bike îflah nabe.” (Aytaş, 2013, r. 162). Li gor hin efsaneyan, “Şîvanên xwedî hêzên efsûnî carinan wekî mê, hevaltiya pezkûviyan dikin û wan diparêzin. Nêçîrvanên ku nêçîra pezkûviyan dikin wan bi mirîne, bi birîndariyê û carina jî bi nîşaneyê kesekî ya mayînde ceza dikin.” (Akman, 2020, r. 155).

Di her du metnan de jî motîfa pezkûviyê motîfekî hevbeş e. Di metna destanê de piştî ku Siyabend û Xecê derdikevî serê Sîpanê, Siyabend diweste, serê xwe dide ser çoka Xecê û di xew re diçe. Di wê tengavê de Xecê dibîne ku pezkûviyek diçe û duwazdeh gakuvi jî li pey diçin. Di nav wan gakuviyan de yek li yên din dixê û nahêle ku ew nêzî pezkûviyê bibin. Dema ku Xecê vê dîmenê dibîne dilê wê dişewite, birayên wê tîne bîra wê û digirî. Çend hêsiyên Xecê li ser eniya Siyabend ve dibarin û ew ji xew hişyar dibe. “Siyabend, piştî ku sebebê giriyê Xecê hîn dike, şûr, tîr û kevana xwe hildide û dibêje heya ku ez

neçim wî gakûviyî şerjê nekim, dil û gurçikên wî ji te re neynim, ez ji serê Sîpanê Xelatê nayê xwarê.” (Aras, 2016, r. 50). Siyabend, nêzikî gakûvî dibe, tîrekê davêje lê dixê. Dû re serî wî badide, xençera xwe derdixe ku serê gakûvî jêke. Di wê tengavê de gakûvî serê xwe dihêjîne, qiloçî wî li Siyabend dikeve û Siyabend ji jora gelî de dikeve xwarê, li dara benûstokê asê dibe, guliyên darê li qolincê wî dikeve û di piştê wî re derdikeve. Weke ku li jor jî hatibû gotin motîfa pezkûviyê, motîfekî hevbeş e û di metna mesnewiyê de jî ev bûyer bi heman awayî hatiye vegotin.

4.9. Mirin

Di edebiyata gelêrî de mirin perçeyekî honaka vegotinê ya bingehîn e. Bi piranî di çîrok û destanan de evîn trajîk in û bûyer bi mirinê dawî dibe. Tiştê ku lehengan mayînde dike jî ev mirina trajîk e ku evîndar nagihîjin hev ango weslet çênabe. Di destan û mesnewiya Siyabend û Xecê de jî wesleta her du lehengan dimîne dinyayeke din.

4.9.1. Di Metna Destanê de

Di metna destanê de piştî ku Siyabend li pey gakûvî dikeve cara pêşîn tîrekî davêje û wî birîndar dike. Di metna destanê de piştî ku Siyabend li pey gakûvî dikeve cara pêşîn tîrekî davêje û wî birîndar dike. Pey re jî diçe cem gakûvî ku wî şerjê ke. Ji hewla rihê xwe gakûvî serê xwe dihêjîne û bi qiloçê xwe li Siyabend dixê û wî jor de dike xwarê. Siyabend, li dara benûstokê daliqandî dimîne, Xecê, heta serê sibê li Siyabend digere. Li ser newalekî rastî cendekê gakûvî tê. Dibîne ku xûna wî di kendal de çûye xwarê. Li berjêr mêze dike û dibîne ku Siyabend ser dara benûstokê da ketiye. Wê dême pîrsa ku di xewnê de jî Siyabend ra hatibû gotin tê bîra Xecê ku kalê gotîbû:

Siyabendê Silê

Tuyê bibî palîwanê dunê

Kesek piştê te nayne erdê

Her hevza xwe bike ji rewilên çolê (Aras, 2016, r. 52).

Xecê, her çiqas hewl dide jî nikare Siyabend ji wê rewşê xelas bike. Biryar dide ku ew jî xwe bikuje.

4.9.2. Di Metna Mesnewiyê de

Şiklê mirinê di her du metnan de jî hevpar û heman e.

Paşê derexist kevan û tîr e

Pê ra jî emade kir wî şîr e

...

Heywanê reben dirêj bû erdê

Lazim nebû ew tîrek dî berdê

...

Rabû lê belê emma wekî bist

Hetta ku jê hat boçek li wî xist

...

Sîbendê reben li çiqilê wer bû

Emma serê çiqilî dîl de der bû (Cizîrî, 2013, r. 202).

Xecê, piştî ku Siyabend diçe û venagere, demeke dirêj li pey Siyabend digere dawî dengê nalîna wî dibihîse:

Nagah wê didît qefayê nêrî

Zanî ne îşaretek bi xêrî

Gava ku berê xwe da newalê

Hat ber guhê wê ku yek dinalê (Cizîrî, 2013 r. 204).

Diher du metnan de jî Siyabend, ji Xecê dixwaze ku ji nû ve bizewice lê Xecê ve daxwaza wî qebl nake û ew jî xwe dikuje. Di vir de xaleke balkêş ewe ku Siyabend sebebê mirina xwe di veqetandina du pezkûviyên evîndar de dibîne û dibêje ku min van her du pezkûviyên evîndar ji hev veqetand, gunehê wan bû sebebê mirina min.

Encam

Destan, çîrok, mesnewî, efsane ji bo paşxaneya edebiyatê xwediyê cihekî pir giring in. Bingehên dewlemendiyên çand û ziman bi rêya van cureyan tê avakirin. Lewma jî her neteweyekî bi saya destan,

efsane, çîrok û mesnewiyan bi kurtasî bi saya edebiyatê fîkr û ramanên xwe anîne ziman. Ji ber vêyekê ye ku paşxaneyê edebiyata gelekî çiqas kevnar û xurt be, çiqas dewlemend be çanda wî gelî jî bi heman awayî xurt û dewlemend dibe. Destana Siyabend û Xecê, him jî aliye naverokê ve him jî aliye motif û sembolan ve him jî jî aliye lehengiyê ve di edebiyata kurdî de xwediyê cihekî taybet e. Weke her destan û çîrokan destana Siyabend û Xecê jî gelek varyantên wêhene. Di navbera van varyanta de xalên hevbeş jî hene û guhertinên mezin jî çêbûne. Wek ku li jor jî hatiye analîzkirin metna ku jî aliye Dilbikûlê Cizîrî ve hatiye nivîsîn, tê de Qedê an jî bi navê xwe yê din Qeregêtranê Salê tune. Hesen Axayê Şîkî tune. Motîfa hespê wek ya destanê bi nav nehatîyekirin. Motîfa gustîlkê cî negirtiye. Navê birayên Xecê nînin. Lê ev cudahî jî kêmasiyê betir metnê dike nav regekî modern. Ji ber ku her çiqas metna Cizîrî, bişîklê mesnewiyê be jî di bin bandora romana Ramazan El-Butî de û di serdemekê modern de hatiye nivîsîn. Ev jî nîşan dide ku her deverê li gorî xwe di destanê de guhertin çêkiriye, lê xwedî derketiye û jî xwe re kiriye mal. Di berbelavbûna Siyabend û Xecê de rola dengbêj û çîrokbêjan gelek zêdeye. hin tiştên nû lê zêdebar bûne. Ev jî nîşan dide ku Siyabend û Xecê, li her derê Kurdistanê hatiye hezkirin û pêjirandin. Bi tenê li bajarekî an bi herêmekê sînordar nemaye û bûye malê gel.

Me di vê xebatê de hewl da ku em dewlemendiya mesnewî û destana Siyabend û Xecê diyar bikin. Mebesta me ev bû ku em li ser manendî û cudatîyên her du berheman bisekinin. Me bi vî awayî her du metna jî aliye bûyer, cî, nav, leheng, kesan, bawerî û motifan ve berawird kir. Di vê xebatê de em gihîştin vê ancâmê ku destana Siyabend û Xecê, jî aliye motifan ve gelek dewlemend e. Mirov dikare bêje ku di destana Siyabend û Xecê de evîn, bûyerên navbera civaka kurdan, mîrxasî, bawerî, baweriyên tewş hemû bi hev re cî digirin. Di her du berheman de jî ziman bi kurdî ye, jiyan bi her awayî jiyanekê kurdewarî ye. Ji aliye mekanan ve her çiqas ku cudahî hebe jî welat Kurdistan e. Xalên metnê yên bingehîn neguherîne, bûyer jî aliye bingehê ve heman e.

Çavkanî

- Adak, A. (2019). *Teşeyê nezmê*. Nûbihar.
- Akman, D. M. (2020). *Karşılaştırmalı Türk ve Yunan mitolojisi*. (Teza Masterê ya Neçapbûyî) Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alsan, Ş. S. ve Akın, S. (2020). Türk kültür ve sanatında geyik sembolizmi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(45), 215-226. DOI: 10.7816/ulakbilge-08-45-08
- Aras, A. (2016). *Destana Siyabend û Xecê*. Nûbihar.
- Aslan, R. (2015). Berawirdiya destana Memê Alan û Mem û Zîna Ehmedê Xanî. *International Journal of Kurdish Studies*, 1(2), 86-101.
- Attı, H. (2013). *Lêkolîneke folklorî li ser destana Mem û Zînê*. (Teza Masterê ya Neçapbûyî). Zanîngeha Mardin Artuklu. Enstitûya Zimanê Zindî.
- Aytaç, G. (2003). *Karşılaştırmalı edebiyat bilimi*. Say Yayınları.
- Aytaç, G. (1999). Türk kültür ve edebiyatında geyik motifi ve Haza Destan-ı Geyik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 3(12), 161-170.
- Burton, R. F. (1884). *The book of the sword*. Chatto ve Vindus, Piccadilly.
- Celil, C. & Celil O. (2013). *Folkloru kurmanci*. (cild I). Aram.
- Cihanî, P. (2013). *Şiroveya Mem û Zîna Ehmedê Xanî*. Nûbihar.
- Cizîrî, D. (2015). *Siyabend û Xecê*. Nûbihar.
- Demir, B. (2015). Motifên edebiyata kurdî ya gelêrî di destana Siyabend û Xecê de. Ramazan Pertev.(ed.). *Edebiyata kurdî ya gelêrî*. (139-169). Avesta.
- Filiz, M. (2014). *Xebatek li ser destana Dewrêşê Evdî*. (Teza Masterê ya Neçapbûyî). Zanîngeha Mardin Artuklu. Enstitûya Zimanê Zindî.
- Filiz, M. Ş. & Aykaç, Y. (2022). Analîza motifên destana Cembelî û Binevşa Narîn li gor kataloga Stith Thompson. *II. Uluslararası Zıp Havzası Sempozyumu Kültürel Miras ve Sözlü Gelenek (21-23 Ekim 2022)*. (546-562). Hakkari Üniversitesi Yayınları.
- Güneş, E. (2013). *Motifên destana Siyabend û Xecê*. (Teza Masterê ya Neçapbûyî). Zanîngeha VanYüzüncü Yıl. Enstitûya Zimanê Zindî.
- Sevinç, B. (2013). Yiğit ve silahlı adam diyalektiğinde kılıç imgesi. *Turkish Studies*. 8(6), 619-639. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4971>
- Subaşı, K. (2022). Kesayetên mîtolojîk û rengvedanên wan di edebîyata gelêrî ya kurdî da. Vali. S. (Ed.), *Mîtos û Edebiyat Mîtosên Kurdo –Îranî di Edebiyata Kurdî de*. (83-164). Nûbihar.
- Subaşı, K. (2023). Fesad û bêbext di trajedîya evînê da: weku nimûne destanên evînî yê mêjûyî. *Mukaddime*, 14(1), 148-176. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1243035>
- Subaşı K. (2024). Ji mîtolojîyê ber bi tarîxê û ji lehengîyê ber bi evînê destan weku çemkeke sîwan di vegêrana gelî da. *Şarkiyat*, 16(01), 105-116. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1425264>
- Tarduş, İ. (2016). Du lehengên li pey nemiriyê: Gilgamêş û Siyabend. Hasan Karacan (ed.) *Kürdoloji Akademik Çalışmaları 2*. (169-176). Yargı Yayınları.
- Temo, S. (2023). *112 hesp û xezelek*. Dara.
- Yıldırım, K., Pertev, R. & Aslan, M. (2013). *Ji destpêkê heta niha folkloru kurdî*. Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü.
- Zinar, Z. (2009). *Di çanda kurdî de 37 şaxên zanistiyê*. Pencînar.